

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINDA HANEDAN KADINLARI

HERALDIC WOMEN IN THE FOREIGN POLICY OF THE GREAT SELJUK STATE

ЖЕНЩИНЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА ВЕЛИКОГО СЕЛЬДЖУКА

Fatma İNCE*

ÖZ

Gerek İslamiyet öncesi gerekse de İslamiyet sonrası dönemde kadının Türk toplumundaki konumu her zaman en yüksek mertebede olmuştur. Türk toplumunda kadın erkekten sonra ailenin reisi, çocukların vasisi ve aynı zamanda da erkeğin ölmesi durumunda mirasın sahibidir. Kadın sadece aile hayatında etkin bir konumda değildir. Aynı zamanda devletin işleyişinde de her zaman söz hakkına sahip olmuştur. Hunlar'da, Göktürkler'de, Uygurlar'da ve diğer Türk topluluklarında kadının devlet içerisindeki etkin konumunu gösteren yüzlerce örnek bulunabilir. İslamiyet'in kabulü sonrasında da Türk devletlerinde kadının konumunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde de kadın bu güçlü konumunu devam ettirmiştir. Selçuklu hanedan kadınlarının etkin rollerini hem devletin iç siyasetinde hem de dış siyasetinde görmekteyiz. Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'ne mensup hanedan kadınlarının devletin dış politikasında ne derece etkili oldukları izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Kadın, Dış Politika.

ABSTRACT

Both in pre-Islamic and post-Islamic periods, the position of women in Turkish society has always been at the highest level. In Turkish society, the woman is the head of the family after the man, the guardian of the children and also the inheritor in case the man dies. Women are not only active in family life. At the same time, the state has always had the right to speak. There are hundreds of examples of the active status of women in the state in the Huns, Göktürk, Uighurs and other Turkish communities. After the adoption of Islam, there was no change in the position of women in Turkish states. In the Great Seljuk State, women maintained this strong position. We see the active roles of Seljuk dynasty women both in the domestic and foreign policy of the state. In this study, the influence of the dynastic women belonging to the Great Seljuk State in the foreign policy of the state will be explained.

Keywords: Seljuk State, Women, Foreign Policy Page.

АННОТАЦИЯ

Как в доисламский, так и в постисламский период положение женщин в турецком обществе всегда было на самом высоком уровне. В турецком обществе женщина является главой семьи после мужчины, опекуном детей, а также наследником в случае смерти мужчины. Женщины не только активны в семейной жизни. В то же время государство всегда имело право говорить. Существуют сотни примеров активного положения женщин в государстве в гуннах, гектюках, уйгурах и других турецких общинах. После принятия ислама положение женщин в турецких государствах не изменилось. В Великом Сельджукском государстве женщины сохранили эту сильную позицию. Мы видим активную роль женщин династии Сельджуков как во внутренней, так и во внешней политике государства. В этом исследовании будет объяснено влияние династических женщин, принадлежащих к государству Великих Сельджуков, во внешней политике государства.

Ключевые слова: сельджукское государство, женщины, внешняя политика.

*. ORCID:0000-0002-9820-4604. Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Fatma.ince@inonu.edu.tr.

Giriş

Türk kadını, bilinen en eski Türk devletlerinden itibaren toplumsal hayatta ve devlet hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet'in kabulünden önce, toplumsal hayatta kadın erkekten sonra ailenin reisi olarak kabul edilmiş, erkeğin ölmesi durumunda da hem mirasın sahibi hem de çocukların vasisi olarak kabul edilmiştir. Türkler; kadın, aile hayatı ve evlilik mefhumlarına özel bir önem verdiği için genellikle aile hayatında da tek eşlilik söz konusu olmuştur. Aynı zamanda Türkler arasında boşanmak da toplum tarafından pek hoş karşılanan bir durum olmamıştır.

Türklerde kadına verilen değer o kadar büyüktür ki, devlet yönetiminde hükümdardan sonra en yetkili kişi hükümdar eşleridir. Türkler tarafından yazılan birçok destanda kutsal varlık olarak kabul edilen kadın, toplumsal yaşamın her aşamasında eşinin yanında yer almıştır. Hükümdarların eşleri, kocaları ile birlikte merasimlere, toylara, şöenlere katılmışlar ve elçi kabullerini de birlikte gerçekleştirmişlerdir. Erkeğin ülke içerisinde bulunmadığı dönemlerde devleti de bu hatunlar yönetmişlerdir. Şayet yabancı bir ülke ile bir anlaşma yapılacaksa bu anlaşmada hem hükümdarın hem de hükümdarın eşinin imzalarının bulunması gerekmektedir. Çıkarılan emirnamelerde, fermanlarda da mutlaka hükümdarın eşinin ismine yer verilmektedir. (Yılmaz, 2004: 111-123, Tellioglu, 2016: 20-224, Gündüz, 2012: 129-148, Harman, 2001: 83, Parlak, 2017: 1-13).

Türklerin çağdaşları olan devletlere baktığımızda, kadının hayatın hiçbir yerinde bir önem arz etmediğine şahit olmaktadır. Mesela, Çin'de kadın öylesine değersizdir ki, ona bir isim verilme tenezzülünde dahi bulunulmamaktadır. Kadın, bu kültürde adeta bir eşya gibi alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla da erkek karşısında hiçbir hakka sahip değildir. Aynı durum Roma, Fars, Hint, Moğol ve Slav toplulukları için de geçerlidir. Bunların da toplum içerisinde hiçbir değerleri bulunmamaktadır. Eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Evleninceye kadar babalarının, evlendikten sonra da kocalarının hegemonyası altında yaşayan varlıklardır. (Tellioglu, 2016: 212, Gündüz, 2012: 134, Harman, 2001: 84).

Oysa Türk toplumunda kadın apayrı ve önemli bir yere sahipti. Bilge Kağan Yazıtı'ndaki, "Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye babam İltiş Kağan ile anam İl Bilge Hatun'u yükseltti." İfadeleri kadına verilen değer en bariz göstergelerinden birisidir. Uygurlar, VII. yüzyılda henüz devletlerini kurmadan önce bu kavmin reisi savaşlar ile meşgul olduğu için, devletin bütün işleri ile anası Uluğ hatun ilgileniyordu. Arap istilası karşısında, Tuğ-şad küçük olduğundan, anası Hatun, Buhara hükümdarı bulunuyordu. (Turan, 1969: 126-127).

İslamiyet'in kabulü sonrasında da kadının Türk toplum hayatındaki aktif rolü aynen devam etmiştir. Zaten İslamiyet'in özünde de kadın-erkek eşitliği vardır. Peygamberimizin bizzat yaşantısı ve eşlerine olan tavrı, saygısı da bu konuda Müslümanlara yol göstermiştir. Türk toplumunda İslamiyet'in kabulü öncesinde de kadın zaten her anlamda en üst seviyededir. Dolayısıyla İslamiyet'in yayılmaya başlaması, Kuran-ı Kerim'in kadınlara değer veren ifadeler içermesi, Peygamberimizin eşlerine karşı sergilemiş olduğu tavır Türk coğrafyasından daha çok Arap toplumunun kadına bakış açısını değiştirmiştir. İslamiyet'in özünü kavrayan ve onu doğru yorumlayan hiçbir Müslüman coğrafyasında bundan böyle erkek otoritesi altında ezilen bir kadın kimliğine rastlamak mümkün değildir.

Müslüman Türk devletlerinde kadına verilen bu değer, Selçuklular'da da devam etmiştir. Selçuklu tarihinde kadın hem toplumsal hayata hem de siyasi hayata yön veren önemli bir karakterdir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Selçuklu toplumunda da kadın hayatın her alanında erkekle birlikte yan yana mücadele vermiştir. Özellikle Selçuklu hükümdarlarının eşleri, Selçuklu tarihine yön verecek kadar önemli roller üstlenmişlerdir. Devletin işleyişinde, velayet seçiminde, vezirlerin belirlenmesinde, mali konularda, isyanların başlatılmasında veya bitirilmesinde etkin bir rol oynadıklarını gördüğümüz bu hatunlar, yaptırmış oldukları hayır eserleri ile de Türk kültür ve medeniyet mirasında derin izler bırakmışlardır.

Büyük Selçuklu Devleti Dış İlişkilerinde Hanedan Kadınları

Selçuklular'da kadın devletin iç siyasetinde olduğu kadar dış siyasetinde de önemli bir simgedir. Başta Abbasi Halifeliği ile olan ilişkilerde olmak üzere, diğer hanedanlarla siyasi evliliklerde, vasal devletler ile ilişkilerde ve elçilik konumunda, devletin dış işleyişinde hatırı sayılır bir iz bırakmışlardır.

Bilindiği üzere Abbasi Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devleti ilişkileri Nişabur'un fethinden sonra gerçekleşmiştir, Tuğrul Bey'in Nişabur'u 1038 tarihinde ele geçirmesi sonrasında Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'e elçiler göndermiş ve bu elçiler vasıtasıyla da ona bu bölge halkına iyi davranması ve bölgede halkın yararına bir takım imar faaliyetlerinde bulunması konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Abbasi halifesi tarafından gönderilen bu elçilik heyeti Selçuklular' tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edilmişlerdir. Çünkü Abbasi halifesi artık Selçuklular'ı siyasi bir muhatap olarak kabul etmektedir ki, bu durum da Tuğrul Bey'in gücünün perçinlenmesini sağlamıştır. (Kıvâdüddin Ebû İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed Bundarî, 1999: 4-5, Kafesoğlu, 1995: 362).

Özellikle Tuğrul Bey'in düzenlemiş olduğu I. Bağdat Seferi sonrasında, Bağdat'ın Şii Büveyhilerin baskısından kurtarılması Selçuklular'ın halife nezdindeki itibarının daha da artmasını sağlamıştır. Bu sefer sonrasında Halife, Tuğrul Bey'i doğunun ve batının hükümdarı olarak ilan etmiştir. Ancak Tuğrul Bey'in ölümü sonrasında Alparslan tahta geçinceye kadar, Selçuklular'ın Irak'taki hakimiyetleri zedelenmiştir. Çünkü ne olursa

olsun Abbasi halifeleri kendi egemenliklerini kaybetmek istememektedirler. Bundan dolayı da Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Abbasi halifesi Alparslan'ın ismini hutbelerde zikretmemiş aynı zamanda örfi vergileri de kaldırmıştır. Ancak Alparslan sonraki süreçte tekrar halifelik üzerinde otorite sağlamayı başarmıştır. (Sibt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, 2011: 127).

Melikşah döneminde Abbasi halifeliği ile devam ettirilen ilişkiler pek de dostane olmamıştır. Çünkü Melikşah, Abbasi halifesi ile evli olan kızı Mahmelek Hatun'dan doğan torunu Cafer'in halifenin veliahtlığına getirilmesini istemektedir. Ancak halife bu durumu kabullenmek istememiştir. Bunun üzerine Melikşah 1092 tarihinde Bağdat'a gelmiş ve halifeden bir an önce Bağdat'tan çıkıp gitmesini istemiştir. Bu konuda Melikşah üzerindeki en etkili isim hiç şüphesiz ki Terken Hatun'dur. Halife Melikşah'ın bu isteği üzerine Bağdat'ı terk etmek için kendisinde on günlük mühlet istemiş ancak dokuzuncu gün Melikşah hayatını kaybetmiştir. Melikşah'ın bu ani ölümü elbette oldukça şüphelidir. Kaynaklar Melikşah'ın ölümünde farklı kişilerin etkisi olduğundan bahsetmektedirler. Bazı kaynaklara göre Melikşah halife tarafından öldürtülmüştür, bazı kaynaklara göre ise Nizamülmülk taraftarları Melikşah'ın ölümünde şüphelidir. Dönemin bazı kaynaklarında ise Melikşah'ın ölümünden sorumlu olan kişinin Terken Hatun olduğu söylenerek, adını doğrudan zikredilmektedir.¹

Bu yaşanan durum bize, Terken Hatun'un devletin işleyişine olduğu kadar, Abbasi halifeliği ile olan ilişkilere de doğrudan etki yaptığını göstermektedir. Terken Hatun sadece oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına geçirme idealine sahip değildir aynı zamanda kızı Mahmelek Hatun'un Abbasi halifesinden olan oğlu Cafer'i de halifenin veliahtı olarak ilan ettirmek istemektedir. Bunun için de kızı Mahmelek Hatun 1089 tarihinde vefat edince torunu Cafer'i İsfahan'a getirtmiş ve ona burada halife diye hitap etmiştir. Terken Hatun, Melikşah'ı da bu konuda etkilemiştir. Bu durum Selçuklular'da hükümdar eşlerinin dış ilişkilerde ne kadar etkili bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.

Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun Batı Karahanlı Hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın kızıdır. Sultan Sencer ve Muhammed Arslan Han arasında 1129-1130'lu yıllarda anlaşmazlık meydana gelmiş, bunun üzerine Sultan Sencer, Muhammed Arslan Han üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferde felçli olan Arslan Han esir edilmiştir. Ancak Sultan Sencer eşinin hatırına Arslan Han'ı affederek, onu kızının yanına göndermiş, Arslan Han ölünceye kadar kızının yanında kalmıştır. (Hüseyini, 1999: 64, Bundari, 1999:239 Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, 2000: 118, İbnü'l Esir, 2016: IX, 253, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 48). Yaşanan bu durum bize hem Selçuklular'da kadına verilen değeri göstermesi bakımından hem de dış politikada ne kadar etkili oldukları göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Selçuklu hanedan kadınları halifeler ile evlilikleri konusunda ya da sultanların halifelerin kızlarıyla evlenmeleri konusunda da etkili olmuşlardır. Bu durum da devletin dış politikası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Selçuklu Devleti, çağdaşı olan devletler ile siyasi bağlarını güçlendirmek istediklerinde bazen siyasi evlilikler yolunu tercih etmişlerdir. Bu aslında Selçuklular'dan önceki bütün Türk devletlerinde görülen bir uygulamadır. Bu evlilikler iki devlet arasındaki ilişkilerde oldukça etkili olmuştur. Bu uygulamanın en önemli

¹Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali Ravendî, Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur 604/1207, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957, s.137, Sadru'd-din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali Hüseyini, Ahbarü'd-Devleti's Selçukiye, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999, s.49, İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s.285. Melikşah'ın ölümü ile alakalı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. İbnü'l Esir, Melikşah'ın Tacülmülk'ün vezaret makamına getirilmesinden kısa bir müddet sonra çıktığı bir av esnasında zehirlenerek hayatını kaybettiğini nakletmektedir. Müellif bu durumu şu şekilde izah eder: "Sultan Melikşah, Nizamülmülk'ün katlinden sonra Bağdat'a gitti. 28 Ekim 1092 günü şehre girdi. Sultanı halifenin veziri Amüdüddeve b. Cühey karşıladı. Tacülmülk büyük bir kabiliyete sahip olduğunu gösterdi. Sultan, Tacülmülk için vezaret hilatlerinin hazırlanmasını emretti. Nizamülmülk'ü jurnal eden o idi. Hilatleri hazırlanınca onları giyip, vezaret makamına oturmaktan başka bir şey kalmadı. Tam bu sırada Sultan ava çıktı ve 6 Kasım 1092 günü hasta bir vaziyette döndü. Ölüm tırnaklarını ona da geçirdi. Ülkesinin genişliği ve askerlerinin çokluğu ölümüne mani olamadı. Hastalığının sebebi şu idi: Sultan av eti yiyip, hummaya yakalandı ve kan aldırıldı. Fakat yeteri kadar kan alınmadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi. 19 Kasım Cuma gecesi vefat etti." Gregory Abü'l Farac'da ise durum şu şekilde izah edilmektedir: "485/1092 yılında Sultan Horasan'dan Bağdat'a geldi. Sultan kendi kızından doğan erkek çocuğun veliaht ilan olunması ve hilafete geçmesini istediği için halife ile arası açıldı. Halife, Sultanın talebini reddedince Sultan da ona o halde Bağdat'tan çık, git tarzında bir haber gönderdi ve halife de bunun üzerine emrini yerine getireceğine, yalnız kendisine mühlet vermesini istedi. Sultan ona 10 gün mühlet verdi. Ancak Sultan 9. gün şiddetli ve yakıcı bir hummaya tutularak öldü." Urfalı Mateos ise bu olayı şöyle anlatır: "541 yılında herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hürriyet sahibi bir zat olan büyük Sultan Melikşah öldü. O, Bağdat içerisinde Smerkand sultanının kızı olan, karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhteşem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı." İbnü'l Esir, El-kâmil fi't tarih (İslam Tarihi), Çev. A. Ağırakçe, VIII, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s.182. Gregory Abü'l Farac, Abü'l Farac Tarihi, 65/1286, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1945, s.334. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 1987, s.178.

örneklerinden bir tanesi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un Abbasi Halifesi ile evlenmesidir.² Halife Kaim Biemrillah 1056 yılının Mart-Nisan 1056 tarihinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda vezir Amidülmülk, Hezâresb b. Bengir b. İyâd el-Kürdî, İbn Şevk ve Tuğrul Bey'in ordusunda görevli Türk kumandanlar ile Nakibü'n-Nukaba Ebu Ali b. Temmam, Alevilerin nakibi Adnan b. Eş-Şerif er-Râdi, devrin başkadısı el-Maverdî ve Abbasi toplumunun önde gelen isimleri hazır bulunmuşlardır. Nikah merasimi de bu esnada gerçekleştirilmiştir. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Azimî, 1988: 13, Bundari, 1999: 8, İbnü'l Esir, 2016: IX, 468, Gregory Abû'l Farac, 1945: 308, Kitapçı, 1994: 28-29, İbn Kesir, 2000: XII, 168, Uyumaz, 2001: 407).

Nikah merasiminden sonra Hatice Arslan Hatun, Hemdan'dan Bağdat'a yüklü miktarda bir çeyiz eşliğinde getirilmiştir. Kaynaklarda bu çeyizin bir eşinin daha görülmediği belirtilmektedir. Aslında Türk geleneklerine uygun olarak verilen bu çeyiz, Selçuklu Devleti'nde kadınlara ne kadar büyük bir önem verildiğinin en önemli göstergesidir. Halife de Hatice Arslan Hatun sarayına geldikten sonra ona birçok hediyeler vermiş aynı zamanda kendi arazilerinden yıllık geliri 12.000 dinarı bulan birkaç parça araziye de vermiştir. Arslan Besasiri'nin 1058 yılında Bağdat'ı işgali neticesinde halife ve eşi Hatice Arslan Hatun esir edilmiştir. Bu esnada İbrahim Yinal isyanı ile uğraşan Tuğrul Bey, isyanı bastırır bastırmaz, Arslan Besasiri'ye haber göndererek, yeğenin kendisine iadesini istemiştir. Arslan Besasiri de bunu kabul ederek Hatice Arslan Hatun Selçuklu sarayına göndermiştir. Bunun hemen arkasından da Arslan Besasiri'den halifenin yeniden sarayına iade edilmesini talep etmiş ancak bu istekleri kabul edilmeyince Irak üzerine sefere çıkmıştır. Bunu haber alan Arslan Besasiri ailesiyle birlikte bölgeden uzaklaşmıştır. Halife esareten kurtarılmış ve makamına iade edilmiştir. Hatice Arslan Hatun da tekrar Bağdat'a gönderilmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: IX, 468, İbn Kesir, 2000: XII, 169, Gregory Abû'l Farac, 1945: 65).

Selçuklu Devlet işleyişinde kadının üstlendiği önemli rolü gösteren bir başka olay da Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'la ilgilidir. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'un ölümünden önce Tuğrul Bey'e vasiyeti hem hilafet merkezini hem de Selçuklu yönetimini siyasi anlamda etkilemiştir. Altuncan Hatun, vefatından önce Tuğrul Bey'e kendisinin ölümünden sonra halifenin kızıyla evlenmesini vasiyet etmiştir. Tuğrul Bey de Altuncan Hatun'un bu vasiyeti gereği tam 3 sene boyunca bunu gerçekleştirebilmek için çaba harcamış bu durum ise devletin gündemini o kadar meşgul etmiştir ki fetih yahut batı siyasetinin bir müddet gündemden düşmesine sebebiyet vermiştir. (Sümer, 1946: 9).

Bu meselenin çözümü uzun yıllar devam etmiştir çünkü halife kızını Tuğrul Bey'e vermek istememiştir. Tuğrul Bey'in bu isteğini halifeye getiren Rey kadısı Tuğrul Bey'in halifeden kızını isteyen mektubunu halifeye verince bu durum halife tarafından hoş karşılanmamıştır. Abbasiler'de yabancıya kız vermek adet olmadığı için, Rey kadısına: "Böyle bir adet, hiçbir halife ile Rükneddevle Aduddevle Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim adetlerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz, yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye de uygun olmaz." denmiştir. Bunun üzerine Rey kadısı, şayet bu teklif kabul edilmezse sonuçlarının ağır olacağı tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine halife, "Böyle bir töre hiçbir kimse ile halife arasında görülüp, uygulanmamıştır. Fakat Allah'ın Adüdevle lakabıyla ödüllendirdiği Rükneddin'in böyle bir şeyi bize önermesi caiz değildir." dedi. Sonunda halife kızını Tuğrul Bey'e vermeyi kabul etti ancak çok ağır şartlar ileri sürdü. Altuncan Hatun'a ait olan tüm yerlerin ve Vasıt'ın tüm mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılmasını, sayısız altın, gümüşten oluşan bir çeyiz ve Sultan'ın da Bağdat'tan hiç ayrılmadan burada oturması karşılığında kızını Tuğrul Bey'e vermeyi kabul etmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 357, Gregory Abû'l Farac, 1945: 315, Makdisi, 2009: 141, Bundari, 1999: 18, Reşidüddin Fazlullah, 2010: 106).

Tuğrul Bey, isteğinin kabul edilmesi üzerine, halifenin eşi Arslan Hatun ve Hadimü'l-hâs Ferruh ile Amidülmülk'ün nikah işlemlerini yürütmek üzere Bağdat'a gitmelerini emretmiştir. Tuğrul Bey bu heyetle birlikte, çeyiz olarak da, mihr olarak 100.000 altın, 100 giyisi, 2250 parça mücevher, 1-3 miskal arasında 120 inci, 640 parça kırmızı yakut, pembe Bedehşan süsü, 58 parça firuze, 28 parça büyük sim şeritli zümrüt, 8-12 parça saf cam, 14 parça zinet eşyası, işlenmiş tac, bilezik, küpe, yakut işlemeli ayak bileziği, altın kaseler, ibrikler, yer yaygıları, yorgan ve çarşaf örtüleri, ibrişim halı ve benzerleri, her biri at üzerinde resmi elbiseli ve altın gerdanlıklı 35 cariye, 20 hizmetçi, 80 at ve katır, 100 kişilik askeri birlik ve pek çok çadır göndermiştir. (İbn Kesir, 2000: XII, 96). Gönderilen bütün bu hediyeler Selçuklu toplumunda hem kadına verilen değer bir göstergesidir hem de Selçuklu Devleti'nin zenginliğinin bir göstergesidir.

Halife 1061 tarihinde bu elçilik heyeti için bir kabul töreni düzenlemiştir. Amidülmülk bu toplantıda halifeye şunları söylemiştir: "Efendimizi, Müminlerin Emiri'ni, gerçek ve sadık bir hizmetkârı olan Rükneddin'i onurlandırmış olduğu konu ile ilgili konuşmaya davet ediyorum. Böylece, burada toplanmış olanlar efendimizin bu konu ile ilgili cömert düşüncesini öğrenmiş olurlar." Halife ise bu sözlere şöyle cevap vermiştir: "Bu, bizim meselemizdir. Abbasi Hanedanı kılavuzluk edenlerin en hayırlılarıdır. Kim bize karşı çıkarsa kaybeder ve hüsrana uğrar. Yazılmış olan mektuplar, yeterli bilgiyi içermektedir ve bu konu burada kapanmıştır". Halifenin bu sözleri

² Hatice Arslan Hatun aslında Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah oğlu Zahiretü'd-din ile evlenecekti. Ancak Zahiretü'd-din'in vefat etmesi sonrasında, iki devlet arasında akrabalık bağlarının tesis edilmesi amacıyla Halife, Hatice Arslan Hatun ile kendisi evlenmiştir. Abdülkerim Özyayın, "Kâim Bî emrillah", DİA, XXIV, Diyanet Yayınevi, İstanbul 2011, s.211, Zekeriya Kitapçı, Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2014, s.251.

onun gerçek fikrinin olumsuz olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine Amidülmülk öfkelenerek meclisi terketmiştir. (Bundari, 1999: 19, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358, Makdisi, 2009: 152).

Halifenin kızını vermek istemediğini öğrenen Sultan Tuğrul Bey, Kadı'l Kudât ve Şeyh Mansur b. Yusuf'a bir mektup göndererek, onlara şöyle serzenişte bulunmuştur: "Uğrunda kardeşimi öldürdüğüm halifenin bana mükâfâtı bu mudur? Halbûki ben bütün malımı ona yardım etmek için feda ettim. En yakınlarımı ona olan sevgim sebebiyle öldürdüm." Onlar da cevabi mektuplarında Sultan'dan bu konuda özür dilemişlerdir. Tuğrul Bey, Halifenin kendisine karşı sergilemiş olduğu bu tavır sonrasında Bağdat, Vâsıt ve Basra'daki adamlarına haber göndererek, halifenin ve adamlarının iktalarına el konulmasını emretmiştir. Ayrıca kendisine bağlı eyaletlerin valilerine de mektup yazarak, halifeye karşı yükümlü oldukları saygılı tavrı gösterip göstermeme konusunda özgür olduklarını belirtmiştir. (Bundari, 1999: 20, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358).

Yine Başkadı Damgâni'ye de bir mektup yazarak şöyle demiştir: "Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı, İslam'ın yenileyicisi, İmam'ın vekili, Allah Rasûlü'nün sağ kolu, Müminlerin Emiri Büyük Şehinşah'tan Baş Kadı'ya, Kadı'l-kudat zamanını, bilim ve fıkıh öğretimine ayırması sebebiyle, halifeye olan evlilik anlaşmazlığını, bundan elde edilecek iyi sonuçları tespit edip çözmek için göreve çağırılmıştır. Değerli ve büyük insan Amidülmülk, Bağdat'tan ayrılp, katımıza çıktığı zaman bize, evlenme hususundaki işleri düzenleyip, doğru yöne sevkettiğini ve bizim ona güvenimizi artıran konuşmalar yapmak suretiyle arzu ve isteklerimizin anlaşılması hususunda büyük çaba gösterdiğini, bize açıkladı. O, bu evlenme işinin sertlikle olmayacağını ve bizim halifeye gösterdiğimiz çeşitli ihtimam, saygı ve alçak gönüllülüklerimizi çok iyi bilir. Fakat bununla birlikte bu yaptığımız güzel davranış ve hareketlerimiz, dünya ve ahirette halife tarafından aleyhimize sanki bir vebale dönüştürülmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen bizler, Yüce Allah'a güvenen kimseleriz; Yüce Allah, bizim yaptığımız iyilikleri zayi ettirmez ve kalplerinde, bizim hakkımızda kötülük saklayanların kötülüklerini görür." (Bundari, 1999: 20, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358).

Halife, zor durumda kalınca mecburen bu evliliğe izin vermiştir. 1062 Ağustos ayında nikah akdi Tebriz dışında gerçekleştirilmiştir. Seyyide Hatun ve Tuğrul Bey'in düğünü çok şatafatlı olmuştur. Gelin, altın ile işlenmiş bir tahta oturtulmuş ve Tuğrul Bey de onun yanına gelip, onu ululamıştır. Seyyide Hatun ise, Tuğrul Bey'in yanında hiç ayağa kalkmamış, hatta yüzündeki peçeyi çıkarıp, bakmamıştır bile. Ancak Sultan eşine hürmette asla kusur etmemiştir. Bu durum Selçuklular'da kadına ne denli önem verildiğinin en bariz göstergesidir. Bu günün hatırası olarak bir de altın madalya basılmıştır. (Ravendi, 1957: I, 109, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358, Bundari, 1999: 31, İbn Kesir, 2000: XII, 199, Özgüdenli, 2012: 67, Gregory Abû'l Farac, 1945: 315).

Tuğrul Bey, düğünden kısa bir müddet sonra halifenin gönlü olmamasına rağmen eşi Seyyide Hatun ve halifenin eşi Hatice Arslan Hatun'u alarak Rey'e gitmiştir.³ Ancak Rey'e vardktan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Seyyide Hatun, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra da bir müddet Rey'de kalmıştır. bu esnada Seyyide Hatun ve Amidülmülk arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Amidülmülk, Seyyide Hatun'a verilen iktalara el koymuştur. Tuğrul Bey'in yerine geçen Alparslan, Seyyide Hatun'un Bağdat'a gitmesine izin vermiştir. Halife Kâim Biemrillah bu duruma çok sevinmiştir ve Alparslan adına hutbe okutmuştur. (Kaçın, 2004: 102).

Sultan Alparslan da Abbasi halifeliği ile sihriyet bağları kurmaya önem vermiştir. Bu amaçla da Seferiye Hatun'dan doğan kızını Halife'nin torunu el-Muktedi Biemrillah ile evlendirmiştir. Bunun hemen arkasından da kendisinin ölümünden sonra Melikşah'ın veliht ilan edilmesi için halifeye başvurmuş, o da bunu kabul etmiştir. (Kafesoğlu, 1953: 3).

1081 senesinde Halife el-Muktedibillah Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun ile evlenmek istemiştir. Bu esnada Mahmelek Hatun'un Gazneli ve Karahanlı hükümdarları da istemektedir. Duruma Terken Hatun da müdahil olmuştur. Terken Hatun, Mahmelek Hatun'un istenme işiyle görevlendirilen Halifenin elçilerine, kızının Gazneli ve Karahanlı hükümdarları tarafından da istendiğini ve onların başlık olarak 400.000 dirhem verdiklerini, halife de aynı parayı verebilirse, halifeyi diğerlerine yeğleyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine görevliler, Gazneli ve Karahanlı hükümdarlarının sadece halifenin kulları oldukları, mal konusunda halifeye mukabele edemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Karşılıklı konuşmalar sonrasında süt hakkı olarak 50.000, mihr olarak da 100.000 altının verilmesi karar altına alınmıştır. Ancak Terken Hatun'un istekleri bununla da sınırlı değildir. Terken Hatun, evlenme töreninin Selçuklu ileri gelenlerinin ve komşu devletlerin hükümdarlarının huzurunda yapılmasını istemiştir. Aynı zamanda halifenin sarayında hiçbir cariyenin bulunmamasını ve halifenin her daim eşinin yanında bulunmasını istemiştir. (Bundari, 1999: 72, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 425).

³ Halife, Hatice Arslan Hatun'a evlilikleri müddetince gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bunun en önemli sebebi Hatice Arslan Hatun'un erkek çocuk dünyaya getirmesi halinde halifelüğün Selçuklular'a geçme ihtimalinin bulunmasıdır. Hatice Arslan Hatun bu durumdaki Tuğrul Bey'i de haberdar etmiş ve bunun üzerine de Tuğrul Bey tarafından Rey'e götürülmüştür. Tuğrul Bey'in vefatından sonra kardeşi Alparslan'ın tahta geçmesi sonrasında Alparslan, Abbasiler ile ilişkilerini düzeltmek için Hatice Arslan Hatun'u 1067 tarihinde tekrar Bağdat'a göndermiştir. Hatice Arslan Hatun, Alparslan'ın ölümünden sonra Rey'e geri dönmüş ve bir daha da Bağdat'a gitmemiştir. Melikşah zamanında da oldukça itibar gören Hatice Arslan Hatun, Feramuz b. Kâkûye ed-Deylemi ile 1076 yılında bir evlilik yapmış ve bu evlilikten bir kız bir de erkek iki çocuğu olmuştur. Hatice Arslan Hatun 1090 tarihinde vefat etmiştir. Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", DİA, XLI, Diyanet Yayınları, İstanbul 2012, 344.

Terken Hatun bu şekilde davranarak hem kızının haklarını korumayı amaçlamış hem de kızının halifeden çocuğu olması durumunda hilafet sarayında etkili bir ortam hazırlamaya çalışmıştır.

Halife ve Mahmelek Hatun 1088 tarihinde evlenmişler ve Mahmelek Hatun'un halifeden Cafer isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir. Ancak Halife, Mahmelek Hatun'a gerekli ihtimamı asla göstermemiştir. Sadece bununla da yetinmemiş Mahmelek Hatun'un hizmetindeki Türk görevlileri uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Mahmelek Hatun, bu durumu Melikşah'a haber vermiş ve Bağdad'ta kalmak istemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mahmelek Hatun, oğlu Cafer'i de alarak Bağdad'tan ayrılmıştır. Mahmelek Hatun'un hayatını kaybetmesinden sonra Melikşah ve Terken Hatun, torunları Cafer'i, halifenin velihtı yapmak istemişler ancak halife bunu kabullenmemiştir. Bunun üzerine Melikşah, Halifeden hemen Bağdad'ı terketmesini istemiş, halife Melikşah'tan on gün mühlet istemiş ancak dokuzuncu gün Melikşah hayatını kaybetmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 452, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 160, Hüseyini, 1999: 49, , İbn Kesir, 2000: XII, 285, Gregory Abû'l Farac, 1945: 334, Ravendi, 1957: 132).

Evlilikler yoluyla kurulan münasebetler sadece Abbasi Halifeliği ile gerçekleştirilmemiş diğer komşu hanedanlar ile gerçekleştirilen evliliklerde devletlerarası ilişkileri etkilemiştir. Bu evliliklerde de yine hanedan kadınlarının oldukça etkili olduklarını görmekteyiz. Bu evliliklerin arasında en önemli olanlarından birisi Ayşe Hatun ile Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr arasında gerçekleşen evliliktir.

Ayşe Hatun ile Batı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk arasında gerçekleştirilen bu evlilik, iki devlet arasındaki münasebetleri olumlu yönde etkilemeyi başaramamıştır. Nitekim, Alparslan'ın oğlu Toharistan Meliki Ayaz ile Şemsülmülk arasında sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı. Şemsülmülk, Türkistan taraflarında meşgul iken, Ayaz Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yapmış, bunu duyan Şemsülmülk hızla geri dönmüş, Ayaz'ı yenilgiye uğratarak, askerlerinin büyük bir kısmını da öldürmüştür. Bütün bu yaşananlardan eşi Ayşe Sultan'ı sorumlu tutan Şemsülmülk, onu kardeşi lehine casusluk yapmakla suçlamış ve döve döve öldürmüştür. Bunun haber alınması üzerine Melikşah, Türkistan seferine çıkmıştır. (Gregory Abû'l Farac, 1945: 325).

Mekke ve Medine'de hutbe, Abbasi Halifesi ve Selçuklular adına okunmaktaydı. Halife Kaim Biemrillah'ın ölümünden sonra Şii Fatimi Halifeliği, Mekke Emiri Muhammed b. Ebu Haşim'i hediyeler ile memnun ederek, hutbenin kendileri adına okunmasını sağlamışlardır. Mekke Emiri ve Selçuklular arasında bu konuyla alakalı görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler sonrasında Mekke Emiri Ebu Haşim, Melikşah'ın kız kardeşi ile evlenmesi karşılığında hutbenin tekrar Abbasiler ve Selçuklular adına okunacağını vadetmiş ve bu evliliğin gerçekleştirilmesi sonrasında da Mekke ve Medine'de hutbe tekrar Abbasi Halifeliği ve Selçuklular adına okunmaya başlamıştır. (Kafesoğlu, 1953: 126).

Yine Çağrı Bey'in kızı Safiyye Hatun da aktif olarak dış siyasette önemli roller oynamıştır. Hazâresb b. Bengir ile evli olan Safiyye Hatun eşinin ölümü sonrasında ikinci evliliğini Müslim b. Kureyş, üçüncü evliliğini ise Müslüm b. Kureyş'in kardeşi İbrahim b. Kureyş ile yapmıştır. Kardeşinin ölümünden sonra Ukayli hanedanının başına geçen İbrahim b. Kureyş İsfehan'a giderek, Sultan Melikşah'a itaatini arzetmiştir. Melikşah da İbrahim'i Musul ve el-Cezire'nin yönetimine getirerek, halası Safiyye Hatun'un da İbrahim ile evlenmesine izin vermiştir. Ancak 1089-1090 yılında İbrahim, Melikşah tarafından tutuklanmış, Safiye Hatun'a ise Beled şehrinin ikta etmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra ise Safiye Hatun ve oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim, Melikşah tarafından İbrahim'in tutuklanması sonrası alınan Musul'u tekrar elde edebilmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Ancak bu esnada Şerefüddeve'nin diğer oğlu Muhammed de aynı amaçla yola çıkınca, Arapların bir kısmı Şerefüddeve'yi bir kısmı da Muhammed'i desteklemişlerdir. İki taraf arasında gerçekleşen mücadeleden Safiyye Hatun ve oğlu galip çıkmış ve Musul onların eline geçmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 488).

Melikşah'ın vefatından sonra İbrahim b. Kureyş de serbest kalmıştır. İbrahim b. Kureyş, Musul'un eşi Safiyye Hatun'un idaresinde olduğunu öğrenince, eşine elçileri vasıtasıyla haber göndererek, Musul'un kendisine teslimini istemiştir. Safiyye Hatun da bunu kabul ederek, Musul'u İbrahim'e teslim etmiştir. Ancak İbrahim'in kısa bir müddet sonra bu kez de Tutuş ile arası açılmış, Tutuş Musul ve çevresini ele geçirerek, buraların yönetimini halası Safiyye Hatun ve oğlu Şerefüddeve Müslim'e bırakmıştır. Ancak Tutuş'un Safiyye Hatun ve oğlu ile de arası açılmış bunun üzerine Safiyye Hatun Berkayaruk'un yanına giderek, Tutuş'tan şikayetçi olmuşlardır. Ancak 1093 tarihinden sonraki süreçte Ukayliler'e ait bilgilerde Safiyye Hatun'dan hiç bahsedilmemektedir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 488).

Selçuklu hanedan kadınları vassal devletler ile ilişkilerde de etkili roller oynamışlardır. Selçuklu Devleti'nde hanedan kadınlarının sultanların yanındaki değerlerini ve itibarlarını bilen vassal devletler, sultanlar ile yaşamış oldukları anlaşmazlıklarda zaman zaman hatunlardan yardım talep etmişlerdir. Mesela Arslan Besasiri meselesinde bir müddet Besasiri yanında yer alan Diyarbakır ve çevresinin yönetimini elinde tutan Mervanoğlu sonrasında bundan dolayı pişmanlık duymuş ve Sultan'ın eşine başvurarak, ondan sultan ile kendisi arasında aracılık yapması için ricada bulunmuştur. Yine 1057 tarihinde Bizans İmparatoru elçisi vasıtasıyla bazı Türk akınları dolayısıyla hatuna bir mektup göndermiş, mektubuna şöyle başlamıştır: "Efendimiz değerli Melike'ye gururlu, asil ve kerem sahibi Hatun'un ve Bizans ülkesinin aziz ve şerefli hükümdarının kölesinden." (Sibt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, 2011: 35-36).

Yine Melikşah, Musul, Harran ve Diyarbekir bölgesine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında bütün topraklarını kaybedeceğini anlayan Meyyafarikin emiri Nasirüddeve Mansur sultana bir heyet göndermiş ancak

bu heyet devlet erkânının araya girmesine rağmen elçilik heyeti bir türlü kabul bulmamıştı. Terken Hatun'un araya girmesi ile birlikte Sultan, Nasıruddevle Mansur'un sadece Meyyafarikin ile yetinmeye rıza gösterdiği bu harekâtı durdurabileceğini bildirmişti. (Kafesoğlu, 1953: 52).

Sonuç

Türk Milletinin en eski dönemlerinden itibaren kadın hayatın her safhasında kıymetli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın erkeğin gerisinde kalan bir varlık değil, tam tersine erkeğin tamamlayıcısıdır. Türkler ile ilgili yazılış destanlarda, kadının toplum içerisindeki konumunu çok net bir şekilde tahlil edebiliriz. Yaratılış Destanı'ndaki Ak Ana'nın erkekten üstte, göğün yedinci katında bulunması, erkeğin insani kadının ruhani bir varlık gibi görülmesi, hatta Tanrı'nın kâinatı kadından esinlenerek yarattığının belirtilmesi, yine Dede Korkut Destanı'nda kadından ev işleri, eşi ve çocuklarıyla ilgilenmesinin yanı sıra alplik ve savaşçılık özelliklerinin de beklenmesi Türk toplumunda kadına verilen değer en güzel örnekleridir.

Türk hanedan kadınları devletin bütün işlerinde hakanın yardımcısı konumundadırlar. Devlet yönetiminde hakanla eşit haklara sahip olan hatunların, harp meclislerinde, elçilerin kabulünde, ferman ve emirnamelerde oldukça etili olduklarını görmekteyiz. Eşleri öldüğünde ya da sefere çıktığında yönetim hatunlardadır. Başka kültürlerde bir mal gibi alınıp satılan, öldürülen, toplum içerisinde bir yerleri olmayan hatta isim dahi verilmeyen kadınlarla kıyasladığımızda Türk toplumunda kadının önemini bir kez daha net bir şekilde anlarız.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türklerde kadına verilen değer farklı bir boyut kazanmıştır. Kuran-ı Kerim'de Allah ana-baba hakkından bahsetmektedir. Buna Peygamberimizin eşlerine davranışını ve kadınlar ile ilgili hadislerini de eklememiz gerekmektedir. X. Yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'i kabul eden Türklerde, bu yeni dinin kabulü ile kadınların konumunda herhangi bir farklılık yaşanmadığını görmekteyiz.

Büyük Selçuklu Devleti'nde de kadın devletin kaderini belirleyecek kadar önemli bir yere sahiptir. Kadınları, Selçuklu Devleti içerisinde ordu komutanı, elçi, arabulucu olarak görmekteyiz. Selçuklu hanedan kadınları devletin iç siyasetinde vâliht seçiminde, vezirlerin belirlenmesinde, devletin idari ve mali tasarruflarında söz hakkına sahip oldukları gibi devletin dış ilişkilerinde de devletin kaderine yön vermişlerdir. Evlilikler yoluyla kurulan akrabalık ilişkilerinde oldukça önemli bir konumda olan Selçuklu hanedan kadınları sadece kendi devletleri içerisinde değil evlilikler yoluyla dahil oldukları hanedanlıklar bünyesinde de yönetime müdahil olmuşlardır. Aynı zamanda vasal devletlerle ilişkilerde ve elçilikler konumunda da Selçuklu hanedan kadınlarının etkilerini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud; *Selçuk Name*, II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali Azimî, *Azimi Tarihi (Selçuklular'la İlgili Bölümler)*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1988.
- Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali Ravendî, *Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur 604/1207*, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957.
- Makdisi G., "Tuğrul Bey'in Evliliği", *TOD*, Çev. Mustafa Alican, III, (2009), s.139-159.
- Gündüz, Ahmet; "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, S.5/5, 2012, s.129-148.
- Harman, Ö. F.; "Kadın", *DİA*, XXIV, 2001, s.83-86.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İst. 2000.
- Kaçın, B.; *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.102.
- Kafesoğlu, İ.; *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İ.; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kıvâmüddin Ebü İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed Bundarî, *Zubdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçuklular'ı Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1999.
- Kitapçı, Z.; *Ortaoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2014.
- Kitapçı, Z.; *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanlar*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- Özaydın, A.; "Kâim Bî emrillah", *DİA*, XXIV, Diyanet Yayınevi, İstanbul 2011, s.210-211.
- Özgüdenli, O. G.; "Tuğrul Bey Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.57-80.
- Parlak, S.; "Ortaçağ'da Kadın Olmak", *Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, 2017, 1-13.
- Reşidüddin F., *Camiü' Tevârih: Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yayınları, İstanbul 2010.

- Sadru'd-din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Alî Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's Selçukiye*, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999.
- Sıbt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.
- Sümer, F. ; "Arslan Hatun", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.44, Ekim 1986, s.8-13.
- Sümer, F.; "Tuğrul Bey", *DİA*, XLI, Diyanet Yayınları, İstanbul 2012, 344-346.
- Tellioglu, İ.; "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, s.209-224.
- Turan, O.; *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- Uyumaz, E.; "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya 2001, s.398-421.
- Yılmaz, A.; "Türk Kültüründe Kadın", *Milli Folklor*, S.16/64, 2004, s.111-123.